

ТИСЯЧА РОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

У дев'яти томах

Том IV

Книга друга
(Середина XVIII ст.)

НБ ПНУС

639846

Київ—2001

Без плати рандареві ніхто не хрестився,
Без волі рандаря вже ніхто не женився,
Без дозволу і гроба не вільно копати,
Без волі його, попе, не можеш ховати.
Був орендар папістом, він фактор у ляха,
До всього зла призвідця, виставник і дбаха.
По тому лиху славу взяли уніяти,
Не ляхи і не греки — од всіх-бо прокляті.
Бог того вже не стерпів противного діла,
Розгнівався на ляха; тоді гніву сила
Воздвигла між козацтва Мойсея нового —
Хмельницького Богдана від краю усього.
За правду Ріг-Хмельницький тоді став колоти
Ляхів за ті нецноти; він перш до голоти
Ліпився і просив, щоб за віру постали
Й за церкви, що рандарі в ляхів закупали,
За вольності, що здавна козацтву служили,
За здирства, що одвіку великі терпіли.
Найперш на Воді Жовтій втяв уха поляку,
По-друге, під Корсунем створив ім познаку.
Козацтва під Збаражем така була сила,
Що всіх ляхів потужно тоді устрашила.
І так тоді козаки поляка притисли,
Що мусили тікати з жінками до Вісли.
За Віслу наостанок тікать вони стали,
І козаком взаємно себе устрашали.
Козацтва бідних жменя ляхів усмиряли,
Аж всі із України за Віслу тікали.
Тож Лядське королівство велике і дуже
Козацької відваги злякалося дуже.
Не раз Річ Посполита й король примирявся,
На вольності козацькі не раз присягався.
І польські королі хоч присяжно стояли,
Але панове-ляхи того не тримали.
Хмельницький тее відав; Гетьман і Вкраїна
Розмислили, що віра з ляхом не єдина,
Тож східному Цареві взялися служити —
В єдиній вірі мирно бажали пожити.
Величності тож царській понині ще служать,
А лядське королівство лишили й не тужать.
Читальнику люб'язний, труда прикладеш ти:
Хмельницький звідки, в книзі оцій віднайнеш ти,
Про рід козацький, ймення, як вийшли із давна,
Історія тобі вид покаже преславна.

ПРОХАННЯ

малоросійської шляхти і старшини разом
із Гетьманом про поновлення давніх прав Малоросії,
подане Катерині II у 1764 р.

Сходження Вашої Імператорської Величності на всеросійський престол вірнопідданий малоросійський народ, шануючи особливий Промисел Божий для відбудови взагалі всієї Росії, так і власного свого добробуту, відважно приступає до престолу Вашої Імператорської Величності з надією помилуваним бути в проханнях і потребах своїх і найбільше впевнений, що разом із Вашою Імператорською Величністю царює правосуддя і милість. Вже сто років пройшло, наймилостивіша Государине, як малоросійський народ, будучи раніше з вини поляків і Литви одірваний від Росії, мав з ними в усьому рівність і користувався тими ж, що й вони, вольностями, правами і привілеями; нарешті розлючений і засмучений багатьма неправдами, образою віри, порушенням прав і вольностей своїх, після багаторічної кривавої війни і багатьох славних над ними перемог ярмо їхнє з себе скинув, під верховенством славного свого Гетьмана, а його антецесора Зиновія Богдана Хмельницького, незважаючи на протегування багатьох государів, не з нужди якоїсь, але з доброї волі і вибору, заради одновір'я, прийшов під високодержавну руку благоді і вічнодостойної пам'яті Государя Царя і великого князя Олексія Михайловича, Самодержця всеросійського. Цим він не лише всю Малу Росію до всеросійської імперії приєднав, але немало участь узяв у відвоюванні від поляків великого князівства Смоленського, не кажучи про іншу користь, принесену всеросійській імперії. Це добровільне підданство вчинив він за угодами, у яких усім малоросійським чинам, а саме: Гетьману і Війську Запорозькому, шляхті, духовному чину й міщанам його царська величність наймилостивіше обнадіяв і підтвердив не лише утримувати й охороняти малоросійський народ на всіх тих правах, звичаях, привілеях, вольностях і перевагах, на яких той був під королями польськими й великими князями литовськими, але й більшими нагородити і дарувати. Ті угоди з часом при настановленні нового Гетьмана поновлювалися і підтверджувалися. Найбільша і найтвердіша милість монарша до малоросійського народу була у блаженної і вічнодостойної пам'яті Государя Імператора Петра Великого. Його Величність надрукованими серед народу малоросійського маніфестами листопада 6 дня 1708 і 3-го 1709 років, за підписом власноручним, не велів ні одного гроша в скарбницю свою з нього не брати, нагадавши те, що жодний народ такими свободами, привілеями похвастатися не може як із милості Його Імператорської Величності, народ малоросійський; як раніше утримував малоросів у правах і вольностях непорушно, так і надалі обіцяв свято дотримуватися того. Це все обіцяно Його Ве-

личністю Государем батьком у час прийняття Малоросії в його підданство. Таку предків Вашої Імператорської Величності милість відчуваючи, малоросійський народ служив їм вірно і старанно і не схилявся ні на які принади поляків, які його по-старому до приєднання до себе схилили намагалися і декого зі своїх гетьманів, хто те зробити пробував, не послухав. Проти згадуваних поляків, та і проти всіх російської держави ворогів, не жаляючи достатку і життя свого, хоробро й мужно ополчувався. Про це є багато свідчень від предків Вашої Імператорської Величності, особливо від Государя Імператора Петра Великого.

За декілька останніх років згадувані права, звичаї, привілеї, вольності й самі статті угод малоросійському народові стали слабким захистом, то Ваша Імператорська Величність побачити звольте, милостиво вислухавши, хоч і не все, то хоча б найважливіші прохання і потреби наші, які я, Гетьман зі старшиною, шляхтою, військом і народом малоросійським, пропоную у подальших статтях і, взагалі, з ними, припадаючи до ніг Вашої Імператорської Величності, прошу на ці статті наймилостивішої резолюції.

1

Про малоросійські вольності взагалі

Найпідданіше просимо Вашої Імператорської Величності потвердити передусім усі попередні права, звичаї, вольності, дані й стверджені королями польськими і великими князями литовськими, а також і предками Вашої Імператорської Величності, всеросійських государів, а особливо Государем, Царем і великим князем Олексієм Михайловичем, у часи підданства Гетьмана Богдана Хмельницького; щоб малоросійському Гетьманові, шляхті, духовному чину, війську, міщанству і всьому народові ті права на вічні часи дотримувалися та зберігалися без всякого порушення. Щоб дотримувалися в такому відповідно розумінні й силі, як вони написані й підписані; щоб як усі генерально, так кожний партикулярно своїми звичаями, вольностями й перевагами користувалися, тими, якими в усіх випадках живити і якими себе охороняти могли.

2

Про чини малоросійської старшини подібно до великоросійських

Під Польщею, окрім інших переваг, малоросійський народ мав у всіх чинах і достоїнствах абсолютну рівність із коронними й литовськими чиновниками; так, до найперших достоїнств воєводських і каштелянських, які завжди були з'єднані з достоїнством сенаторським, допускалася малоросійська шляхта. Це доводиться як усією історією польською і малоросійською, так і особливими сеймовими постано-

вами і привілеями за королів Владислава Ягелона у 1433 р., за Сигізмунда I у 1507 р. і за Сигізмунда-Августа в час приєднання князівства київського до корони польської у 1569 роках і за інших багатьох королів. У тих постановах пояснюється, що малоросійська шляхта тими ж правами, вольностями і перевагами користуватися мала, якими й коронні, тож додаються до корони польської, як рівні до рівних і вільні до вільних.

А після підданства Малої Росії предки Вашої Імператорської Величності малоросійський народ завжди поважали серед інших народів, держав російській підлеглих. Гетьмани завжди були нарівні з першими класами, як те видно з пожалування Гетьмана Брюховецького у бояри,— чин цей був найвищий у Росії, а полковники були пожалувані у стольники. Після впровадження у Росії Государем Імператором Петром Великим регулярства були встановлені зовсім інші чини. За генеральним 1721 року табелем про ранги всім як придворним, так і цивільним чинам наказано вважатися нарівні з військовими; про малоросійського Гетьмана, генеральну старшину, полковників та інших чиновників у тому таблиці нічого не згадано. З цієї причини великоросійські чиновники, а особливо військові службовці, малоросійську старшину зневажають і у всяких комісіях і нарядях найнижчі офіцерські чини вважають за правило мати переваги над знатною малоросійською старшиною, яка не має ніякого положення, як їй поводитися з великоросійськими чинами. Хоча про зрівняння всієї малоросійської старшини класами з великоросійськими чинами були подані найпідданіші прохання ще до мого гетьманства, а також і від мене, Гетьмана, але на них наймилостивішої Вашої Імператорської Величності не надходило резолюції; одному тільки мені, Гетьманові, виданим липня 24 дня 1750 року указом, звелено вважатися за старшинством нарівні з генерал-фельдмаршалами. Найпідданіше просимо Вашої Імператорської Величності як мені, так і майбутнім гетьманам, підтвердити згадуваний 1750 року указ. Всі малоросійські військові й цивільні чини прирівняти класами до військових великоросійських чинів, щоб, служачи Вашій Імператорській Величності, здебільшого за свій кошт, отож без платні, малоросійська старшина хоча б одним цим у чинах рівністю користувалася і не могла бути зневажена; у чому ми на материнське Вашої Імператорської Величності милосердя маємо всю надію.

3

Про повернення малоросійській шляхті вилучених земель та маєтків

Маєтки та землі малоросійської шляхти й інших чинів не менше оберігаються правами і привілеями, як й інші вольності та переваги. У них обіцяно оберігати їх вічно без порушень і скасування їхнім

спадкоємцям; заслужені й іншим способом набуті маєтки і землі також ніколи й ніяким чином не віднімати і нікому іншому не віддавати, тим більше іноземним і прибулим людям, а віддані повертати. У давнину на малоросійських землях силоміць поселилися слобідських полків жителі, побудувавши містечка й села, як Коломак, Рубльов та інші; про це від гетьманів Самойловича і Мазепи були зроблені, куди належить, подання та були призначені комісії, на яких з боку Малої Росії старою межею було доведено, що то малоросійські землі, але вони досі залишаються за слобідськими полками. Місто Котельва з повітом, який здавна належав Гадяцькому полку, вилучений вже за Гетьмана Скоропадського і приєднаний до тих самих слобідських полків, про приєднання якого до відомства малоросійського також Гетьман Апостол у статтях своїх домагався. Так само в полках Стародубському і Чернігівському на землях, що належали малоросійській шляхті, поселилися з великоросійських міст мужики-розкольники. Хоча, згідно з указами 9 дня 1714 і березня 10 дня 1715 років, було наказано вивести їх у Велику Росію і кріпаків віддати їхнім поміщикам, а інших селити у Білгородській губернії на незайнятих землях, але ті розкольники не виведені. Згідно з доповідню колишнього київського губернатора князя Голіцина і згідно з власноручною резолюцією Государя Імператора Петра Великого, від лютого 18 дня 1715 року, наказано обкласти їх в обрис, а щоб їх виключити з поміщицьких володінь, про те ніякого наказу ніде немає. Київська губернська канцелярія, обіклавши згадуваних розкольників, взяла їх у своє відання, а поміщиків до володіння допускати не стала, внаслідок чого вони були позбавлені своїх успадкованих і вислужених земель. У 1731 році відібрали у шляхти й інших малоросійських чинів багато сіл, земель та угідь, як успадкованих, так і подарованих, чесним способом набутих під забудову української лінії та для поселення при ній однодворців.

У 1752 році досить великі й просторі землі віддані для заселення Нової Сербії, з цих земель багато належало малоросійській шляхті і козакам згідно грамот і купчих; інші землі від найдавніших часів належали низовим запорозьким козакам, що потверджується жалуваними грамотами й купчими, які є у малоросійських поміщиків, трактатом довічного миру, укладеним із Польщею у ... 68 році, пунктами Гетьмана Мазепи. У тих статтях згідно з 20 пунктом усі вільні місця й землі навколо Дніпра наказано заселити малоросіянами — для охорони від нападів і утиску кримських татар. Внаслідок присланих наказів з колишнього кабінету у 1741 і з правлячого сенату у 1744 роках малоросійський народ почав селитися на землях по тому боці Дніпра слободами і належав до малоросійського відомства та мав спільні з малоросіянами податки. У... році ті слободи з малоросійського відомства були відібрані й віддані у відомство комендантів фортеці святої Єлисавети. Хоча про таку анексію згадуваних земель і маєтків були подання від мене, Гетьмана, в різні роки, все

ж повернення земель не відбулося. Найпідданіше просимо Вашої Імператорської Величності: 1) як про землі, що відійшли давно до слобідських полків, так і про визначення генеральної малоросійської межі наказати заснувати особливу комісію на тій же основі, як ту в... році було засновано, і якщо після слідства виявиться, що згадувані містечка й села розмістилися на малоросійських землях, то такі, як місто Котельва з повітом, приписати до малоросійського відомства. 2) Розкольників, хто поселився на землях малоросійської шляхти, віддати у підданство поміщикам, на чиїх землях вони поселилися, щоб вони, за прикладом інших малоросійських мужиків, працю в помістях виконували, а нарахований на них подушний оклад направляти у Київську губернську канцелярію; якщо це чомусь неможливо зробити, то слід вивести їх всіх у Велику Росію на попереднє місце проживання згідно з попередніми указами. 3) Наказати віддати всі землі, взяті під лінію і поселення однодворців малоросійської шляхти й інших чинів, бо, на думку інженерів, лінію можна перенести на інші місця, більше придатні до закриття майже всіх Вашої Імператорської Величності кордонів. 4) Таким самим чином віддати всі взяті під поселення Нової Сербії землі, а тих, що поселилися на них, не тільки сербської національності і всіх інших дозволених, але й зі всіх націй зібраний і досить численний народ перевести для проживання на інші, що містяться всередині Імперії Вашої Імператорської Величності пусті і вигідні землі, чим можна було б утримати їх від утеч, які вони чинять, узявши спочатку значне із казни Вашої Імператорської Величності жалування, а малоросійський народ, особливо військових козаків, залишити на їхніх землях і маєтках. 5) Новонаселені із малоросійського народу слободи приєднати до Малої Росії, про що вони й самі Вашої Імператорської Величності у правлячому сенаті просили, і дозволити їм і надалі заселяти їх малоросійським народом — вихідцями з Польщі, а також запорозькими козаками, які одружитися побажають.

4 (2)

Про вільні вибори Гетьмана

За угодами Гетьмана Богдана Хмельницького, коли Гетьман помер, дозволені вільні вибори малоросійському народові іншого Гетьмана, а Вашій Імператорській Величності повідомляти про те звелено і те ж саме підтверджено статтями всіх інших гетьманів; але оскільки протилежне тому сталося після смерті гетьманів Скоропадського і Апостола, а між іншим запроваджені були нові уряди гетьманського управління, з вольностями й попередніми звичаями малоросійського народу несхожі, тому найпідданіше просимо Вашої Імператорської Величності підтвердити знову згадувані статті попередніх гетьманів, щоб, коли волею Божою Гетьманові нашому смерть

настане, вільно було нам у той же час за старим нашим звичаєм вибрати нового Гетьмана і щоб згадуваний новообраний Гетьман на тому своєму уряді від Вашої Імператорської Величності потверджений був, так само, як і Гетьман Богдан Хмельницький за прийняття свого, у підданство всеросійських монархів.

3

Про суди і Трибунали

Згідно з правами малоросійськими заведені підкоморські, тобто межові, земські й міські суди, порядок, справи й посади яких описані у Книзі Статуту і в настановах сеймових. Більше того, в час перебування Малої Росії під королями польськими для апеляції на згадувані суди мала вона найголовніший свій суд, що називався Трибуналом. Цей суд засідав у місті Любліні, і до нього зі всіх своїх воєводств, земель і повітів вибиралися і відправлялися депутати із шляхетства. У статтях Гетьмана Богдана Хмельницького і в привілеях, даних малоросійському шляхетству, хоч земські й міські суди схвалені та звелено їм залишатися на попередніх позиціях, а шляхетству дозволено вільне обрання між собою на уряди земські й міські, все ж тепер у Малій Росії тих судів немає, а всі межові, земські й міські справи стали проходити у полкових і сотенних канцеляріях від полковників, сотників та інших старшин; замість Трибуналу впроваджений військовий Генеральний суд, але не так, як це передбачено у правах, хоча і згідно з правами нашими до міських справ можна призначати і з військових старшин, але ці справи мають зовсім інші установлення й порядки, ніж військові, а отже, плутатися з ними ніяк не повинні. земські ж справи як такі, що вимагають досконалого знання і застосування прав, повинні мати особливих своїх суддів, вибраних зі шляхетства, а від такого знищення згадуваних судів відбулося і відбувається у Малій Росії немало плутанини у справах і порядках малоросійського народу. Ті військові старшини, будучи більше призвичаєні до військових справ, у земських справах належного для народу задоволення й правосуддя робити не можуть, а до того ж і своєї військової повинності як слід не виконують, і це було причиною того, що згадувані старшини, колись земські й міські, так само, як і військові справи, проводили на словах і вирішували на свій розсуд, а книжки, у яких записані малоросійські права, дуже рідко і то хіба що вченими суддями вживалися. Тому змушений був я, Гетьман, Вашій Імператорській Величності подати прохання про впровадження у Малій Росії підкоморих, на що і найвище Вашої Імператорської Величності отримав повеління, згідно з яким ті підкоморі тепер у Малій Росії впроваджуються; але оскільки підкоморські суди повинні мати постійний союз і стосунки з судами земськими й міськими та бути під апеляцією трибуналу, то для впро-

вадження тих земських і міських судів тепер у Малій Росії робляться розпорядження. Вашої ж Імператорської Величності найпідданіше просимо наймилостивіше potwierдити, щоб як ті земські й міські суди, так і малоросійський Трибунал впроваджені були на основі прав і привілеїв наших, і визначені в ті суди й трибунали чиновники щоб вибиралися вільними голосами з шляхетства. Але оскільки від того Трибуналу, в силу прав наших, апеляція нікуди не повинна йти, а лише до Вашої Імператорської Величності, і то тільки в таких кримінальних справах, де йдеться про втрату честі й життя, тому подаємо прохання про найвищий Вашої Імператорської Величності дозвіл на апеляцію від того Трибуналу не лише з вказаних у правах наших справ, а й з усіх інших.

4

Про генеральну Раду

Вишезгадуваний Трибунал і суди за силою прав повинні у всьому діяти відповідно до закону й вирішувати ті справи, які належить за законом, а у нових справах ніяких постанов видавати і нових настанов робити не можуть; але такі нові справи завершені і настанови узаконені були в час польського володіння спочатку на сеймиках наших, а потім potwierджені були на головних сеймах спільною згодою короля й усієї республіки. Після підданства Малої Росії під російську державу на генеральних радах Гетьмана і всіх малоросійських чинів, на які збиралися зазвичай під Новий рік, а в надзвичайних випадках — коли біда змусить, як те видно зі статей, поданих попереднім Гетьманам, та інших документів. Тому й нині уклінно просимо Вашої Імператорської Величності дозволити нам один раз на рік у такий час, який ми виберемо й постановимо, а в надзвичайних випадках, коли нужда примусить, мати сейми або генеральні ради. Це як для спільних наших постанов і справ, так і для порад у справі потреб малоросійського народу, з якими часом доводиться звертатися до Вашої Імператорської Величності. На сеймах або радах усі такі нові постанови й справи мусять вирішуватися більшістю голосів, але сили і дії не повинні мати до того часу, поки Гетьман й інші малоросійські чини не подадуть їх Вашій Імператорській Величності через депутатів і не випросять на них наймилостивішої конфірмації.

5

Про ненадання іноземним людям сіл і чинів у Малій Росії та про виведення грузинів

За правом малоросійським (Книги Статуту, розділ 3, артикул 12) і пунктами попередніх гетьманів ніхто з іноземців і прийшлих людей

не має ніякого права до входження в чини і до нагород селами й землями, а всі такі авантажі повинні отримувати природні знатні й за-служені малоросійські люди; та вже декілька років надаються чини іноземним прийшлим і закордонним людям, їх також нагороджують селами. Ці люди не знають ні прав, ані звичаїв малоросійських, немає у них ніяких заслуг перед Малоросією. Це серби, греки, волохи й інші, а особливо за указом 1739 року роздані грузинам міста, містечка і села понад п'ять тисяч дворів. І хоча іменним указом блаженної і вічно достойної пам'яті Імператриці Єлисавети Петрівни 1742 року, на доповідну правлячого сенату, тих грузинів звелено вивести, проте й досі вони не виведені. Тепер самі ті грузини поданою мені, Гетьманові, заявою вносять клопотання перед Вашою Імператорською Величністю, щоб вони були виведені з Малої Росії, а, навпаки, нагороджені були у Великій Росії. Уклінно просимо Вашої Імператорської Величності як тих грузинів з Малої Росії вивести, так і надалі іноземців і закордонних людей селами й землями, а також чинами не нагороджувати, окрім тих, хто, поселившись у Малій Росії, значні Вашої Імператорської Величності заслуги покажуть і в тому від Гетьмана й старшини рекомендовані будуть, але щоб усі такі нагороди й авантажі залишилися назавжди при корінних малоросіянах.

6

Про вольності духовного чину

Духовний чин у Малій Росії майже в усьому зі шляхтою рівними правами й привілеями користується, які їй і від предків Вашої Імператорської Величності під час підданства, і після того як статтями угод, так і особливими потверджені грамотами. Цей чин мав право вільного обрання духовними і світськими людьми в найзнатніші духовні чини, як то на митрополію Київську, на архієпископію Чернігівську і на інші архієрейства і найзнатніші архимандрії. Майже завжди в ті чини кандидатів вибирали за правами із шляхетства, а після того їх представляли для настанови в митрополити, архієреї і знатні архимандрити предкам Вашої Імператорської Величності, і на кого впаде їхній вибір, того святійший патріархи і висвячували; інших же духовних чиновників після обрання висвячували архієреї. Таке вільне обрання проводилося і після того, як відбувся святійший синод при Гетьмані Скоропадському; але вже за кілька літ перед цим воно не застосовується, окрім одної Києво-Печерської лаври, яка ще й досі це право зберігає, вільного на духовні чини обрання не буває, а висуюються на архієрейства представлені святійшим синодом кандидати, часто із таких людей, які в Малій Росії не постригались, ніяких тут заслуг не виявили і звичаїв та порядків тутешніх не знають. Для цього уклінно Вашої Імператорської Величності просимо:

- 1) підтвердити малоросійському духовному чинові всі права, попе-

редні звичаї і привілеї, виключаючи одну тільки вільну купівлю й іншим способом придбання земель і сіл. Та свобода їм ще до підданства Малої Росії під російську державу постановою сейму при королі Владиславі Четвертому, прийнятою 1635 року, відтята; і це ж саме підтверджене вирішальними статтями на прохання Гетьмана Апостола. 2) Дозволити вільне, за колишніми звичаями, духовними і світськими чинами обрання на митрополію Київську й інші архієрейства, а також на найзнатніші архімандрії, так, щоб обрані кандидати на митрополію, архієрейства і ставропігійальні монастирі представлені були для пошанування прямо Вашій Імператорській Величності, і кого з них пошанувати зволите, той щоб від святійшого синоду посвячений був.

7

Про особливі податки на мастки духовного чину для утримання училищ

Користуючись тими самими правами і привілеями, що й шляхетство, духовний чин у Малій Росії має за силою малоросійського права Книги Статуту розділу 2, артикула 9, і настанов сеймових той же обов'язок для проходження військової служби зі своїх маєтків, як це було в час перебування під Польщею, — через визначення для цього від духовного чину військових людей. А після підданства під російську державу дехто з гетьманів у статтях своїх, не знаємо чому, на противагу правам і попереднім постановам, той духовний чин від податків на військо звільнили, лише з тим застереженням, щоб духовні у свої вотчини надалі нікого з мужиків не приймали, чого, однак, вони не дотримувалися і до цього часу не дотримуються; а з тієї причини духовний чин, особливо монастирі, маючи найкращі в Малій Росії села і угіддя, порівняно зі шляхетством, не малим користуються полегшенням, але щоб вони давали особливих людей для проходження військової служби, у тому немає ніякої потреби, бо Мала Росія досить військових козаків має. Тому просимо дозволу Вашої Імператорської Величності, крім загальнонародних податків, після розгляду Гетьмана з старшиною, ввести якийсь особливий грошовий податок на їхні маєтки або мужиків і, збираючи його, витрачати на утримання училищ, як про це буде згадано нижче.

8

Про вольності малоросійських козаків

Малоросійські козаки, здавна відомі під іменем Низового і городового Запорозького Війська, мають особливі свої привілеї і вольності: вони полягають у вільному, разом з іншими малоросійськими чинами, обранні ними Гетьмана і старшини, чиєму суду вони підлягали у військових справах, а у земських здавна судяться вони за тим

самим правом, що й шляхетство; вони зобов'язані нести тільки одну військову службу, а від інших посад, податків і праці як вони самі, так і після їхньої смерті їхні дружини і діти, повинні бути звільнені. Їхні будинки, хутори, гаї, сади, займища й городи, сіножаті й інші землі та угіддя були вільні так само, як і шляхетські, від усяких податків, постойв, спустошень і кривд. Їм же дозволена була вільна риболовля і полювання на звірів на вільних полях і в річках, не кажучи вже про інші даровані їм вольності. Це все як королів польських, так і предків Вашої Імператорської Величності привілеями potwierджено й за кожного Гетьмана поновлено було; ось чому вони до служби Вашій Імператорській Величності завжди готові і в ній досконалі були. Але тепер небагатьма зі згадуваних вольностей і вигод користуються, бо, як у третьому пункті сказано, взяті у малоросійських козаків, так само, як у шляхетства й запорозьких козаків, і віддані під будівництво ліній і на поселення однодворців і Нової Сербії багато земель, якими вони користувалися і з них службу свою відбували. Крім того, малоросійські козаки обкладені половинними податками порівняно з мужиками для безплатного утримування провіантом і фуражем шести драгунських полків з їхнім генералітетом, також головної польової аптеки і Глухівського гарнізону, що зроблено внаслідок іменного указу... року з тієї причини, що одні малоросійські мужики без доконечного їхнього і їхніх поміщиків розорення згаданих полків і аптеки утримати не можуть; у них так само, як і в інших малоросійських обивателів, під час квартирування або переходу великоросійських полків — часто й без відведення — ставляться постої, а їх самих і їхніх коней беруть у підводи здебільшого без оплати. Немає майже ніякої многотрудної і важкої в державі роботи, де б малоросійські козаки не використовувалися б, як-то: будівництво каналів, ліній, фортець, шанців, засік тощо. А коли й у військові наряди, як, наприклад, у походи чи для охорони кордонів Вашої Імператорської Величності, посилаються, то й тут, замість справжньої їхньої військової справи, великоросійські офіцери, що командує ними, використовують їх у своїх партикулярних роботах, а їхніх коней — у підводах і візках. І в таких відрядженнях, і на роботах малоросійських козаків не тільки у военний, але й у мирний час, коли інші Вашої Імператорської Величності легкі війська відпочивають, буває, більше десяти тисяч, разом із тим, усі такі труднощі багато хто й за службу не вважає. А для того найуклінніше просимо Вашої Імператорської Величності potwierдити малоросійським і низовим запорозьким козакам усі їхні колишні привілеї і вольності, а саме: вільне обрання Гетьмана і старшини, і щоб вони у військових справах вели своє судочинство, а у земських і міських справах судилися в тих судах, що і шляхетство, щоб вони, окрім військової служби, від усяких інших повинностей, податків і робіт були звільнені, а по їхній смерті їхні жінки й діти користувалися тими самими свободами, що й вони. Маєтки їхні, тобто хати, хутори, гаї, сади, займи-

ща, городи, сіножаті й інші землі й угіддя, щоб вільні від різних податків, постоїв були, крім випадків крайньої необхідності, а також спустошень і кривд, і в безперешкодному володінні й вживанні всього цього вони були певні; щоб повернуті були їм узяті під лінію і під заселення однодворцями й Новою Сербією землі; щоб дозволена була їм вільна риболовля, мисливство на вільних полях і річках, а також продаж вина, меду, пива та інших напоїв у своїх домах по містах і селах; щоб зняті були з них податки, які вони, будучи самі військовими людьми, на утримання драгунських полків, генералітету, польової аптеки і глухівського гарнізону разом із мужиками платять; щоб як перехожим, так і командувачам великоросійського генералітету, штаб- і обер-офіцерам а також усім, хто б яке звання не мав, найсуворіше заборонено було як самих козаків, так і їхніх коней брати і використовувати не лише на партикулярних своїх, а й на казенних роботах. Одне слово, щоб вони ні для чого іншого й ніколи використані не були, окрім справжньої військової і Вашій Імператорській Величності належної служби.

9

Про розпорядження малоросійських козаків

Згідно зі статтями Богдана Хмельницького, Війську Запорозькому належить бути кількістю шістдесят тисяч, а після поступок, спочатку Андрусівськими угодами, а потім і Трактатом вічного миру задніпровської України, полякам за статтями інших гетьманів належало бути лише тридцятьом тисячам, і їм усім обіцяно давати платню з малоросійських доходів по тридцять золотих польських, що російськими грошми становитиме три рублі, які вони в час перебування під Польщею отримували; а крім того, за будь-які походи й військові дії їх нагороджували немалими сумами грошей поза платнею. Але з самого початку підданства Малої Росії під державу предків Вашої Імператорської Величності козаки, спочатку внаслідок багатьох ворожих нападів на Малу Росію та міжусобних збурень і заворушень, під час яких жодних помітних податків і поборів ввести не можна було, а потім, коли ці податки й побори введені були для дуже небагатьох, від тих прибутків, що траплялися, ніякої платні не отримували, хіба коли що із милості в час походів або за їхні військові заслуги було подаровано. Але служили завжди за рахунок свого господарства, задовольняючись одними наданими їм вольностями, у яких нині, як вище показано, терплячи не малі збитки й не отримуючи за службу свою ніякої платні, дійшли до такого виснаження й бідності, що хоча кількість їх не зменшилася, однак рідко який козак знайдеться, щоб службу свою добре і справно міг нести. Так, наприклад, у часи правління Государині Імператриці Анни Іванівни, після присланого Її Імператорською Величністю в 1736 році

указу, з лихом і з бідю можна було набрати 20000 до служби придатних козаків, а тому змушені були розбирати їх за статтями й убогіших давати на підмогу до заможніших; отже, тепер із тих двадцяти тисяч хоча б половина набратися могла, які готові були б до служби. Тому Вашої Імператорської Величності просимо для приведення у первинний стан і здатність до служби цих бідних і зубожілих військових службовців звеліти вжити таких заходів: 1) Розділити всіх козаків, які можуть служити кінну, а які пішу службу, і для цих останніх заснувати особливі піші полки,— бо за Гетьмана Богдана Хмельницького й інших були у Малій Росії кінні й піші полки,— а потім розподілити їх так, щоб кілька дворів козацьких утримували одного доброго і завжди до служби Вашій Імператорській Величності готового кінного, а інших декілька дворів — пішого козака. 2) Зробити кінним і пішим козакам особливі списки, за якими повинні вони назавжди залишатися у своїх полках і сотнях, і щоб з одного полку в інший або з сотні в сотню не переходили.

10

Про зняття консистенських давань і про розміщення їх у Малій Росії для платні козакам

Оскільки й за такого розпорядку досить ненадійно, щоб козаки самі себе у повній готовності до служби утримувати могли, бо для утримання одного козака не можна більше призначити, як два або три двори, які повинні його обмундирувати, купити йому коня, рушницю і всю військову амуніцію, а в час відрядження давати провіант, фураж і воза. Тому уклінно просимо Вашої Імператорської Величності всіх малоросійських козаків,— і міщан, і мужиків — звільнити від безплатного утримання консистуючих у Малій Росії шести драгунських полків з їхнім генералітетом, головною польовою аптекою і глухівським гарнізоном, бо таке безплатне утримання запроваджено супроти прав Гетьмана Богдана Хмельницького, пунктів і обіцянок Государя Імператора Петра Великого про незняття жодного гроша у свій скарб з Малої Росії. За життя Його Величності в час шведської війни, за згодою Гетьмана Скоропадського, було декілька великоросійських полків на утриманні Малої Росії, за те присланою до того ж Гетьмана січня від 8 дня 1717 року з Амстердама грамотою, після закінчення тої війни Його Величність Малу Росію милістю своєю і утриманням, без зменшення прав і вольностей, нагородити обіцяв і, розмішуючи всі армійські полки на вічні у Великій Росії квартири, не поклав Його Величність ні одного драгуна чи солдата на утримання Малої Росії. Але це утримання згаданих полків і аптеки введено як обов'язкове за життя Государині Імператриці Анни Іванівни в 1731 і 1732 роках, і тим для малоросійського народу важче, що порції і рації вимагаються натурою, а не грішми, за ци-

вільною ціною, здебільшого в незручний час, в який якщо натурою малоросійські обивателі заплатити не в змозі, то беруть із них від двох до шести рублів за кожну рацію з нечуваними нападами і люттю з боку призначених виконувати цю справу комісарів, про що від мене, Гетьмана, куди належить не раз повідомлялося. Однак Мала Росія полегшення жодного так і не дістала. Замість утримання згаданих полків і аптеки просимо дозволити нам ту суму, що на ті полки й аптеку витрачається, розділити на всіх міщан, а також шляхетських, духовного чину і всіх інших мужиків, порівну і на циган, які указом від квітня 2 дня 1755 року від усіх податків звільнені й розгулюють по Малій Росії, байдикуючи, не відбуваючи ніяких загальнонародних повинностей, для сплати певному числу кінних і піхотних козаків належної їм за статтями попередніх гетьманів платні, а чи їм платити так, як у пунктах записано, а чи більше, чи менше, то просимо віддати на наш спільний розсуд, який залежно від прибутків зробивши, Вашій Імператорській Величності ми донесемо й будемо просити наймилостивішої конфірмації. Якщо ж цієї материнської Вашої Імператорської Величності милості у звільненні від утримання названих полків і аптеки Малої Росії не дочекаємось, то козаків, мужиків і їхніх поміщиків від зубожіння врятувати не можна буде. Названий же грошовий збір мусить здійснюватися згідно з тими самими пунктами Гетьмана Богдана Хмельницького від малоросійських урядників і віддаватися в скарб військовий, а звідти розподілятися на платню й інші військові витрати, що, так само як і всі інші прибутки й витрати, генеральний підскарбій військовий кожен рік мусить рахувати.

11

Про видачу особливої платні малоросійському війську у закордонних походах

Малоросійські козаки, отримавши від Вашої Імператорської Величності вищеназвані милості, безвідповідальні були б, якщо б до служби Вашої Імператорської Величності повсякчас не готові або не дбали були й несправно несли її. Але якщо трапиться їм коли бути на службі Вашої Імператорської Величності у далеких і закордонних походах, то ніяк неможливо, щоб вони себе утримували й були без платні, а особливо якщо трапиться таке, як описано вище, також провіантом і фуражем забезпечувати себе могли. Для цього найпідданіше Вашої Імператорської Величності просимо, щоб на випадок таких закордонних походів козаки і їхня старшина та інші чини постачалися на додачу до своєї платні із казни Вашої Імператорської Величності. Прирівняти в отриманні провіанту й фуражу кінних до гусарських, піших до армійських полків, а чиновників — до тих чинів, які їм від Вашої Імператорської Величності наділені будуть.

Про виплату боргів малоросійському народові

Крім безплатного утримання вищезгаданих шести драгунських полків, генералітету, аптеки і глухівського гарнізону, під час минулої турецької війни, не кажучи про те, що Мала Росія весь тягар її несла протягом кількох літ утриманням армії Вашої Імператорської Величності на квартирах, постачанням провіанту й фуражу, а більше примусовим взяттям у підводи коней і волів не тільки в мужиків, а й у козаків, у шляхти і в різного звання людей, взято з неї багато різних поборів, а саме биками й кіньми до декількохсот тисяч та іншими потрібними для армії речами — і все це забиралося на рахунок оплати за квітаннями й без квітання. Таким же робом узято і в час теперішньої прусської війни биків і коней, крім того, як у попередні роки утримувалися, так і нині утримуються від Малої Росії провіантом і фуражем деякі полки в рахунок оплати. Але за все вищеописане, крім деякої суми, заплаченої за биків і коней, взятих у час турецької війни, ніколи жодного розрахунку і плати не було; а належна оплаті сума, за наявними у нас відомостями, що послані у правлячий сенат і в провіантську канцелярію, має бути... З цієї причини як усі обивателі малоросійські відчували немале виснаження, так особливо козаки і мужики дійшли до крайнього зубожіння й бідності. Якою б не була правильною просьба малоросійського народу до Вашої Імператорської Величності про оплату за все вищеописане, однак ми, покладаючись більше на материнське Вашої Імператорської Величності милосердя, одного тільки уклінно просимо: щоб звелено було з тими місяцями, на котрі усі вищеописані побори й утримання полків випали, зробити достовірні розрахунки й із тієї суми, яку слід заплатити Малій Росії, виділити те, що Бог Вашій Імператорській Величності на серце покладе, і тим поліпшити злиденне життя багатьох тисяч людей.

На майбутні часи просимо наймилостивіше потвердити, щоб надалі таких безплатних поборів, утримування полків і поставок не було; але якщо і трапиться армійським Вашої Імператорської Величності полкам та іншим військам для якихось потреб проходити Малу Росію або квартирувати у ній, то щоб усе за готові гроші купувалося.

Про вольності міщан

Міщанство деяких малоросійських міст має особливі свої привілеї і вольності, дані йому ще за королів польських і потверджені предками Вашої Імператорської Величності, і судиться за своїм особливим правом, що називається Магдебурзьким, а інші міста й містечка — від володарів або поставлених над ними урядників за своїми

давніми звичаями, а в земських справах — за тими ж правами, що й шляхетство; найуклінніше Вашої Імператорської Величності просимо потвердити малоросійському міщанству всі його попередні привілеї й вольності, і щоб ті міста, які мають право судитися за правом Магдебурзьким, і надалі за ним судилися, інші ж міста і містечка щоб судилися своїми звичаями від володарів і урядників.

14

Про дозвіл вільного торгу в Малій Росії і введення, як і раніше, індукти й евекти

Малоросійська комерція раніше була у незрівнянно вигіднішому стані, ніж тепер, тому що дозволений правами й привілеями вільний торг не заборонявся, бо малоросійському купецтву всілякими як внутрішніми, так і іноземними товарами, а шляхетству й козакам своїми продуктами і скотиною без мита вільно всередині й поза Малою Росією торгувати сухопутно і водою дозволено було; а указами квітня 6-го 1714 року й листопада 20-го 1723 р. та іншими заборонено малоросійським обивателям вивозити за кордон найважливіші й найприбутковіші їхні продукти і товари, а саме: прядиво, поташ, смальчуг, сало, віск, олію конопляну тощо, і, крім російських портів, ніде ними торгувати не велено. Підтримувало ж ще й після такої заборони малоросійську комерцію те мале мито, яке в Малій Росії збиралося і називалось індуктою й евектою, бо з давніх-давен із привозних у Малу Росію товарів і вивозних із неї знімалося з деяких надто мале мито, а з інших як до товару — по дві копійки з рубля, та, крім того, від іноземних купців стягувалося особливе, досить помірне мито, і цей прибуток вживався від часів Богдана Хмельницького на гетьманські й військові витрати, що доводить опублікований від названого Гетьмана Універсал 1654 року, а також лист Государя Імператора Петра Великого до Гетьмана Скоропадського з Амстердама, травня 13 дня 1715 року писаний. Запровадження індуктового й евектового мита від самого підданства Малої Росії було завжди за предків Вашої Імператорської Величності без змін і порушень. У різний час, а саме у 1725 і у 1747 рр., були з деяких місць подання, щоб уздовж малоросійських кордонів, для взяття за тарифом мита, запровадити митниці, та вони, як такі, що вольностям малоросійського народу суперечать, постановами правлячого сенату ліквідовані і не діють, а звелено індуктовому й евектовому збору в Малій Росії залишитися на попередній основі. Якщо ж хтось із Малої Росії повезе у Велику Росію товари, з тих брати за тарифом мито у встановлених митницях по великоросійських кордонах у Брянську, Севську, Курську і в інших містах. Минулого, 1754 року ті індуктовий, евектівий, а також інші у Малій Росії внутрішні збори, опубліковані після конфірмації блаженної вічнодостойної пам'яті Госу-

дарині Імператриці Єлисавети Петрівни, указом залишені, а велено заснувати по польському й турецькому кордонах митниці і застави, на яких з привозних і вивозних товарів збирати мито, як портове за тарифом, так і внутрішнє по тринадцять копійок з рубля. З цього збору замість індуктового й евектового мита наказано мені, Гетьманові, з митних прибутків продукувати по 50000 рублів, та замість внутрішніх малоросійських зборів, які вживалися на різні загальнонародні малоросійські витрати, указом 1755 року — по 48147 рублів і 85 копійок. А оскільки заборона вільного вивозу продуктів і речей малоросійських і це нове впровадження портових митниць прийшлося на скасування прав, привілеїв і вольностей малоросійського народу і принесло йому крайнє зuboжіння, а купців малоросійських привело до остаточного розорення й бідності, то в Малій Росії навряд чи знайдеться два або три купці, які мають середній капітал, а інші чужим капіталом і товарами торгують і більше до збитків та банкрутства приходять, ніж до приросту своїх багатств; заради того найпідданіше Вашої Імператорської Величності просимо: 1) Дозволити малоросійському купецтву безмитно торгувати різним малоросійським та іноземним товаром, а шляхетству — своїми продуктами і скотиною, а також безборонно суходолом і водою привозити і вивозити названі товари, за прикладом того, як Ваша Імператорська Величність наймилостивішим указом серпня 10 дня 1762 року великоросійському купецтву усім портам товари пропускати дозволила. 2) Залишити портове і внутрішнє мито, яке збирається на впроваджених митницях по польському і турецькому кордонах, і ті митниці й застави заснувати, як це було на великоросійських кордонах, а замість вищеназваного мита звеліти збирати в Малій Росії з давніх-давен відомий тут індуктовий і евектовий збір, з якого мені, Гетьманові, отримувати визначені 50000 рублів. 3) Колишні у Малій Росії внутрішні збори, залишені вищезгаданим 1754 року указом, щоб не були ніколи відновлені, а замість них дозволити нам додати по декілька відсотків до індуктових і евектових зборів, які на кордонах мають бути збирані у скарб військовий і вживані замість недостатніх інших податків на утримання війська та на інші найпотрібніші й накорисніші для малоросійського народу витрати.

15(13)

Про села і платню малоросійській старшині

Малоросійській старшині, за статтями Гетьмана Богдана Хмельницького, також належить грошова платня й інші деякі переваги з малоросійських прибутків. Після того, як за інших гетьманів, особливо за Гетьмана Апостола, надані села генеральній старшині, полковникам і деяких полків полковій старшині, а також сотникам, а іншим покладена грошова платня, і хоча це небагато дає їхньому до-

бробутові, бо села вибрані найбідніші, а платня досить мала, все ж і тут зроблений несправедливий розподіл, тому що одним дані кращі, а іншим гірші села, також і платня не у всіх однакова, а дехто і зовсім її не має, інші ж малоросійські чини, як, наприклад, бунчукові, військові й значкові товариші, служать також із своїх маєтків без платні. Тому просимо уклінно Вашої Імператорської Величності віддати на наш розгляд, щоб, залишивши генеральну старшину, полковників та інших старшин при їхніх селах, усім іншим старшинам, а також бунчуковим, військовим і значковим товаришам покласти рівну, згідно з посадою їхньою, грошову платню з малоросійських прибутків; призначеним же і тим, що будуть надалі призначатися на цивільні посади чиновникам, покласти платню залежно від ведення справ або платню, рівну з платнею вищезгаданих старшин, просимо Вашої Імператорської Величності найвишого повеління.

16

Про вільну торгівлю жидам у Малій Росії

Раніше малоросійська комерція немало підкріплювалася тим, що як усім іншим іноземним купцям, так і жидам вільно у Малій Росії торгувати дозволено було; вони, як прикордонної держави люди, найбільше у малоросійських торгах брали участь, купуючи малоросійські товари за значно більшою, а закордонні — меншою проти теперішньої ціною, і хоча 1727 року згаданим жидам в'їзд у Росію заборонений був, але на прохання Гетьмана Апостола знову дозволений, та виданим 1742 року указом як в усій Росії, так і в Малій Росії тим жидам не тільки проживання, але і в'їзд знову заборонений. Щоб проживання у Малій Росії згадувані жиди мали, про те Вашої Імператорської Величності ми турбувати не наважуємося, єдине — для поширення малоросійської комерції уклінно просимо дозволу на вільний їхній в'їзд у Малу Росію для торгових промислів.

17

Про відсутність у майбутньому відкупів у Малій Росії

Ваша Імператорська Величність, знаючи певно, як комерції і державам шкодять відкупи, наймилостивішим Вашим указом серпня 10 дня минулого, 1762 року їх в усій Росії заборонили; ті відкупи і всякі монополії настільки правами малоросійськими і постановами сеймовими заборонені, що і дані на них привілеї поганими вважаються, чому їх в Малій Росії раніше й не було; однак за декілька років перед цим впроваджені були і в Малій Росії відкупи, особливо тютюновий, який був для малоросійського народу дуже обтяжливим і призводив до його зубожіння. Найнижче Вашій Імператорській Величності дякуючи за скасування цього відкупу, просимо потвердити,

щоб і надалі таких і цьому подібних для народу виснажливих відкупів у Малій Росії не було.

18

Про неперехід з місця на місце і про невписування у козаки малоросійських мужиків

Малоросійські мужики за правами малоросійськими і згідно з багатьма подібними до тих прав виданими сеймовими постановами не мають ніякого права переходити вільно з місця на місце, крім випадків, коли їх поміщик звільнить; бо за силою вищеписаних прав кожний поміщик свого втікача і слугу, де б вони не були, відшукавши зі всім його домом і майном, узяти і нажити у того, хто його прийняв, повернути може, як те і до сьогодні в Польщі й Великому князівстві Литовському заведено. Також і в статтях Гетьмана Богдана Хмельницького й інших гетьманів такого вільного з місця на місце переходу ніде малоросійським мужикам не дозволено. Але внаслідок заворушень у Малій Росії той самовільний перехід, уникаючи податків, робіт та інших повинностей, мужики самі взяли за звичай і, переходячи з місця на місце, називали себе козаками, а від тієї їхньої сваволі творилося багато безладу й безчинств, що, довідавшись про це, предки Вашої Імператорської Величності у даних гетьманам Дем'яну Ігнатову й Іванові Мазепі статтях звеліли для приборкання такого їхнього свавільства утримувати особливі полки й у належних місцях робити роз'їзди; все ж таки вільному переходу малоросійських мужиків запобігти не можна було до впровадження у Малій Росії, подібно до прав військової Генеральної канцелярії у 1739 році, постанови, якою вільний той перехід був заборонений. Але потім, у 1742 році, згідно з постановою правлячого сенату іменним указом знову дозволений, а від цього вільного переходу мужиків із місця на місце не лише малоросійському шляхетству, а й усім обивателям узагалі чиниться величезна кривда й зубожіння, бо через те поміщики позбавлені належних собі від мужиків прибутків і робіт, хліборобство хиріє, загальнонародні податки зменшуються і ніколи до ладу й рівномірно зібрані не можуть бути. Натомість наповнюються малоросійськими мужиками польські місця, слобідські полки і заселені на великоросійських українських землях слободи, а часто і самі малоросійські поміщики, маючи досить землі, селять слободи і, давши мужикам деякі пільги, принадажують їх у свої села, а навколишніх поміщиків розоряють. Для цього уклінно Вашої Імператорської Величності я, Гетьман, зі всією малоросійською шляхтою просимо: 1) Такий самовільний перехід малоросійських мужиків згідно з правами малоросійськими надалі назавжди припинити. 2) Про тих, хто перейшов у слобідські полки і у великоросійські слободи, наказати зробити публікацію, щоб вони до попереднього сво-

го житла у визначений термін повернулися, а якщо не повернуться, то щоб вільно було кожному поміщикові, свого мужика відшукавши, взяти разом з пожитками згідно з малоросійськими правами; бо про такий невільний перехід малоросійських мужиків на великоросійські землі і про вислання їх писалися чолобитні від попередніх гетьманів до предків Вашої Імператорської Величності. 3) Мужикам, які перейшли від одного поміщика до другого, якщо той вільний перехід робили вони з дозволу, наказати залишитися на тих місцях, де вони нині проживають. 4) Заборонити різного стану мужикам надалі вписуватися в козаки. Всього вищевказаного ми від Вашої Імператорської Величності просимо не тільки для збереження в своїй силі прав наших, але й для загального добробуту Малої Росії, бо якщо такого вільного переходу і вписування в козаки мужикам не заборонити, то Малій Росії ніколи ніякого постійного благополуччя і добрих порядків чекати не варто, тому що зубожіє шляхетство, а мужики, працюючи (й оплачуючи) за тих, які вільно переходять і в козаки вписуються, дійдуть до крайньої знемоги і розорення, а накінець вся Мала Росія опустіє.

19

Про заснування університетів, гімназій і друкарень

Безсмертній Вашій Імператорській Величності славі, а освіченню й користі малоросійського народу дуже буде великою послугою, якщо наймилостивіше указати зволите, за прикладом університетів і гімназій, що є в іноземних державах, з такими ж привілеями завести і в Малій Росії два університети і кілька гімназій; перший із названих університетів, що складається з чотирьох факультетів, може бути в Києві, на тому самому місці, де нині киево-брательський шкільний монастир, із якого монахів слід вивести, а на тому місці поставити будинки для вчителів і учнів, бо під час заснування київських шкіл моїм попередником, малоросійським Гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним, а після того митрополитом київським Петром Могилою монастиря там не було, а було тільки братство, тобто таке місце, де могли жити світські й духовні люди, що приходять на навчання; а другий у Батурині, що складався б із трьох факультетів, крім богословського; а гімназії в тих містах, які ми виберемо як такі, що придатні до цього. Ці університети й гімназії, всепідданіше просимо, щоб на вічні часи були під наймилостивішою Вашою Імператорською Величністю протекцією, а обов'язковими кураторами київського університету щоб був першим Гетьман, а другим митрополит Київський для богословського факультету, в який він, погодивши з Гетьманом, повинен призначити професорів із монахів або із білих священників і дивитися за ними, щоб вони ніякого супротивного православній нашій вірі вчення не вводили; а батуринського і гімназій

щоб куратором був Гетьман. При тих університетах, а де потрібно буде, то і при гімназіях, повинні бути друкарні для друкування як церковних, так і світських книжок, які, аби не були проти віри й самодержавного Вашої Імператорської Величності правління, завжди будуть перевірені приставленими від куратора цензорами; що ж до утримання названих університетів і гімназій, то на це можуть бути використані екстраординарні податки, зібрані із духовних помість, про які згадано в 6 пункті, а решту суми можна буде взяти із митних малоросійських зборів, якщо Ваша Імператорська Величність дасть на це вказівку, як згадано в статтях, і якщо кошти, виділені на утримання війська, залишаться. Крім того, якщо грузини будуть виведені, то на утримання тих університетів можна буде визначити деякі з вільних військових сіл.

20

Про існування на кривдників у Малій Росії постійної комісії

Хоча багатьма найсуворішими із загрозою смертної кари указами предків Вашої Імператорської Величності, а особливо Государя Імператора Петра Великого 1708, Государині Імператриці Анни Іванівни 1740 і Государині Імператриці Єлизавети Петрівни 1742 років, наказано як перехожим, так і розквартированим великоросійським військам не чинити малоросіянам ніяких кривд і несправедливостей, не займати квартир, крім тих, які відведені, не будувати нових конюшень, задовольняючись обивательськими, не брати без подорожніх і за подорожніми самовільно коней і провідників, не вимагати без грошей всіляких найдків і напйтків, тим паче не робити позначок, нападів, озлоблення й побиття; однак і досі деякі свавільники не вгамовуються. Тому найпідданіше Вашої Імператорської Величності просимо й нині вишеназвані нахабні вчинки найсуворішим указом заборонити, а щоб краще захистити малоросійський народ, заснувати обов'язкову комісію, яка складалася б із знатних малоросійських чинів на такій точно основі, як вона згідно з указом березня 13 дня 1740 року заснована була.

Оце і є, наймилостивіша Государине, найважливіші прохання і потреби наші, в яких помилування ніхто справедливіше просити не може, як вільний, але вільностями своїми не користується, вірний Вашій Імператорській Величності малоросійський народ, і ніхто великодушніше того їм не може зробити, як Ваша Імператорська Величність, премудра і справедлива Монархия і Мати Отечества; бо ж Ваша Імператорська Величність, згідно з даною Вам від Бога прозорливістю, більш за всіх знати маєте, що престולי володарів і довголіття держав більше тримаються на правосудді, милості й пошуках загального благополуччя підданих, ніж на власній їхній користі й прибутках.

ЗМІСТ

КНИГА II

МИХАЙЛО КОЗАЧИНСЬКИЙ	
Марс величається, що науки в Сербії непотрібні	7
[АНОНІМ]	
Образ пристрастей цього світу	8
МИХАЙЛО КОЗАЧИНСЬКИЙ	
Філософія Арістотеліканства	19
ПРАВА, за якими судиться малоросійський народ (1743 р.)	41
НИКОДИМ СРЕБНИЦЬКИЙ	
Послання щодо церковної доброчинності... від 15 червня 1747 року	7
[ЦЕРКОВНІ УКАЗИ]	
I. Указ консисторії про подання на катедру священницьких синів, хто з них повинен вчитися в семінарії	89
II. Указ про відміну зборів грошей з духівництва	89
[КИРИЛО РОЗУМОВСЬКИЙ] [<i>Різноманітні документи</i>]	
I. Інструкція військовому канцеляристу	91
II. Універсал... стосовно виборів сотників	92
III. Ордер гетьмана..., щоб судити за «малоросійськими правами»	93
IV. Універсал гетьмана... про обов'язки Генерального писаря . .	94
V. Гетьман призначає суддів...	96
VI. Запитання гетьмана і відповідь на нього генеральної старшини, яким був уряд в Україні за гетьмана Скоропадського	96

VII. Гетьман призначає генеральну старшину на посади	98
VIII. Михайло Скоропадський. Промова «Про поправлення становища Малоросії»	99
IX. Ордер гетьмана Розумовського генеральному підскарбію Михайлові Скоропадському	103
X. З універсалу гетьмана Кирила Розумовського	105
XI. Опозиційне подання Полтавського сеймику	108
 [ІВАН КУЛЯБКА]	
[ЛИСТИ]	110
 [УКАЗИ Переяславської консисторії]	113
 СЕМЕН ДІВОВИЧ	
Розмова Великої Росії із Малоросією 1762 року	115
 МАКСИМ ПЛИСКА	
Сказання про Малу Росію і про біди, які в ній були	145
 ПРОХАННЯ малоросійської шляхти і старшини..., подане Катерині II у 1764 р.	147
 ПОСТАНОВА Великої Ради Запорозької Січі	167
 АНОНІМ	
Про суди	169
 [ІНОК ЯКІВ]	
Сатиричний вірш 1764 року	176
 ЗБІРКА документів стосовно гайдамацького руху	182
 НАКАЗИ й прохання українського шляхетства для складання Уложенія Катерини II	188
 НАКАЗИ малоросійських козаків	246
 1768 рік. ПРОХАННЯ малоросійських депутатів під час складання Уложенія	263
 ПОДАННЯ до Комісії зі створення проекту нового Уложенія	268
 ГРИГОРІЙ ПОЛЕТИКА	
Витяги із паперів	270

ІВАН ГЛОБА

Підробка універсалу Богдана Хмельницького на право володіння Запорозького Війська	275
--	-----

[ГРИГОРІЙ ПОЛЕТИКА]

[Історична звістка] про те, на яких умовах Мала Росія була під державою Польською	276
... На яких угодах Мала Росія піддалася Російській Імперії?	283

ІСТОРІЯ РУСІВ

Передмова. Історія Малої Росії	290
Переговори Б. Хмельницького з кримським ханом	292

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

I. Поезії із «Саду божественних пісень»	295
II. Байки	299
III. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті (про сліпого та безногого)	299
IV. Вдячний Еродій	301

З РУКОПИСНОГО ЗБІРНИКА «Поетичної праці...» 1778 року ..	317
--	-----

З РУКОПИСНОГО «ПОЕТИЧНОГО ЗБІРНИКА»

1791—1792 років	319
-----------------------	-----

ПЕТРО РУМЯНЦЕВ

Доповідь Катерині II 1781 року	320
--------------------------------------	-----

ІВАН

Героїчні вірші про славні воєнні дії Запорозьких військ... ..	328
---	-----

ІНОК ЯКІВ

Плач київських ченців	338
-----------------------------	-----

ВАСИЛЬ КАПНІСТ

Ода на рабство	345
----------------------	-----

ПРИМІТКИ

.....	349
-------	-----

ЗМІСТ	356
-------------	-----